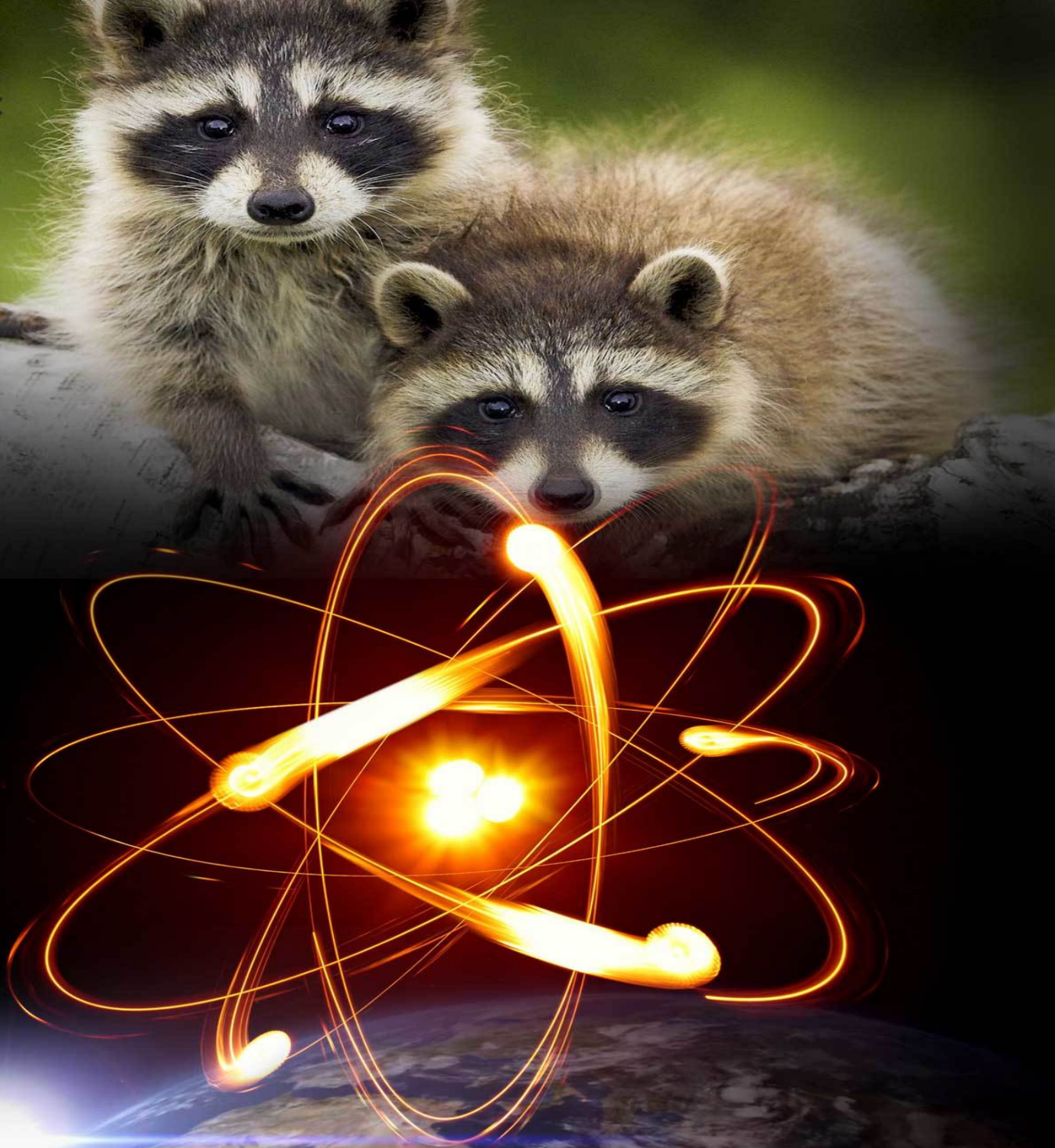

Володимир Селезньов

АНТОЛОГІЯ

ПОМИЛОК
ТА ХИБНИХ ДУМОК

Володимир Селезньов
Антологія помилок та хибних думок

Передмова

Піддавай усе сумніву!

Сократ

У нашому величезному і швидко плинному світі людину оточує океан інформації. І це не перебільшення. Останнім часом із розвитком науково-технічного прогресу потік інформації став ще більш насиченим. Підраховано, що за дев'яносто років ХХ сторіччя отримано понад 90 відсотків усіх знань, якими нині володіє людство, і сьогодні за сорок хвилин можна здобути стільки інформації, скільки її міститься в Британській енциклопедії. Звичними стали для нас такі поняття, як «інформаційний вибух» та «інформаційний бум». І з усієї цієї інформації, яка надходить щомиті, людина подібно губці, убирає в себе масу найрізноманітніших фактів, беззастережно приймаючи їх на віру.

Але в скарбниці людських знань, серед дійсних і достовірних відомостей і фактів нагромадилося чимало й таких, що не викликають ні найменшого сумніву і у той же час є помилковими. Це усілякі факти з історії, географії, астрономії, техніки, поширені уявлення про тварин і рослин, розхожі думки у царині мистецтва і літератури, різні прикмети та марновірства, і просто повсякденні життєві «істини».

Подібні відомості досить швидко поширюються серед людей. Чимало сприяють цьому засоби масової інформації. На жаль, різного роду помилки і неточності можна зустріти в підручниках, довідниках, а часом і в солідних енциклопедіях. Ті чи інші помилкові положення перекочують з одного видання в інше. Зустрічаються вони також у творах письменників і поетів, на картинах художників, у кіно- та відеофільмах, і навіть у працях відомих учених.

Таких помилкових даних нагромадилося вже так багато, що почали з'являтися книги, автори яких, почасти жартома, почасти всерйоз, зайнялися їх пошуком і спростуванням. Серед таких видань, у першу чергу, варто зазначити «Словник помилкових істин» американського професора Тома Барнема, «Ілюстрований виправник поширених помилок» відомого чеського письменника-фантаста Л. Соучека, «Лексикон популярних хибних думок» німецьких авторів В. Крамера і Г. Тренклера, «Повну ілюстровану енциклопедію наших помилок» С. Мазуркевича, видану в Росії, та деякі інші.

Дана книга належить до цього ж ряду і є, очевидно, чи не першою спробою долучити українського читача до цієї цікавої теми. Вона складається з кількох коротких статей, що спростовують ту чи іншу «незаперечну» істину. Всі вони згруповані по темах (біологія, історія, географія і т. ін.) і розташовуються в хронологічному порядку.

Під час роботи над книгою автором були використані матеріали з вітчизняних і закордонних енциклопедій, книг, газет і журналів, а також різних електронних засобів масової інформації.

Можливо, деякі читачі будуть трохи збентежені, коли дізнаються, що помилялися в чомусь добре відомому. Інші відчують щире задоволення від того, що зможуть тепер викрити помилки навіть у деяких знавців і ерудитів. Нарешті, знайдуться й такі, котрі з інтересом приєднаються до пошуків нових помилок. Адже сфера широко розповсюджених невірних уявлень людства практично не обмежена.

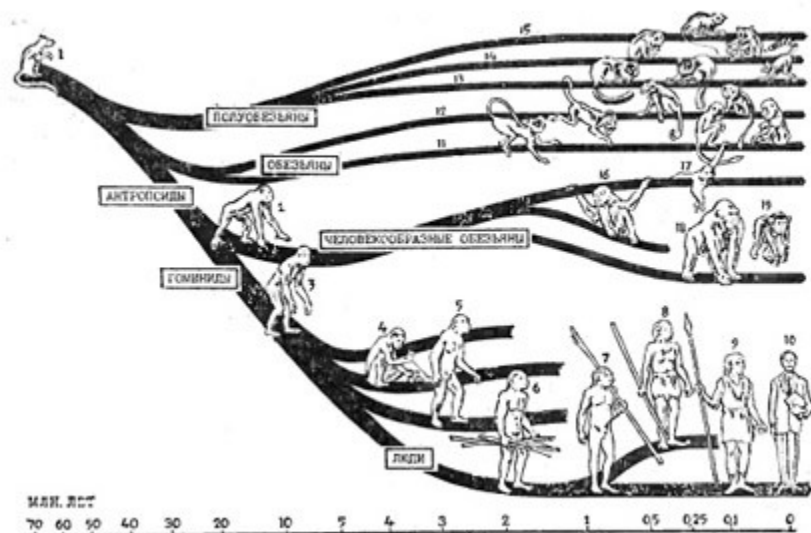
Автор

Розділ 1. У світі тварин

Про що не здогадувався Чарльз Дарвін

Запитайте в кого завгодно про походження людини, і вам напевно дадуть відповідь, що людина походить від мавпи. Найбільш ерудовані будуть посилатися при цьому на Чарльза Дарвіна. Однак це невірно. Насправді людина походить не від мавпи, а від загального з мавпою предка.

Згідно сучасних даних основна лінія генеалогії ссавців-приматів, до яких належить і людина, починається приблизно 60 млн. років тому, тобто в ті далекі часи, коли вимирали динозаври. Маленький звірок, що годував своє потомство молоком, – плезіадапіс – спустився з дерев, щоб жити на землі. В результаті його передні кінцівки стали здатні захоплювати предмети, корпус зміг випрямлятися, а очі змістилися уперед, завдяки чому істота одержала кращий просторовий зір. Від плезіадапіса пішли гілки хвостатих напівмавп і мавп, а також безхвостих антропоїдів.

Мал. 1.1. Генеалогічне дерево приматів

Антропоїди, в свою чергу, розділилися на людиноподібних мавп і гомінід. До людиноподібних мавп належать довгорукі орангутанги, гібони, горили та шимпанзе. Вони можуть досить моторно пересуватися по землі. Тіло їх напівзігнуте, тому вони мають спиратися на передні кінцівки. Гілка гомінід розділилася на безліч інших, серед яких найбільш відомі дріопітек, рамапітек, австралопітек та ін. Це були вже прямоходячі істоти. Їхній мозок перевершував за розмірами мозок шимпанзе і горил, і вони вже переступили поріг, за яким починалися перші ознаки примітивної культури. Але тільки один вид з цього пучка гілок, що виникли було на генеалогічному дереві, призвів до появи гомо сапієнса, тобто людини розумної. Отже, як бачимо, людина – лише одна з безлічі гілок великого дерева приматів, а мавпи – скоріше наші далекі родичі, аніж предки.

За що страждають тварини?

З часів академіка Павлова, який вивчав умовні рефлексії на собаках, вважається, що медичні експерименти над тваринами потрібна справа, оскільки вони дозволяють потім створювати нові ліки, які рятують життя людям. Однак це дуже хибна думка.

В США вийшла книга відомого американського вченого Роберта Шарпа «Жорстокий обман», в якій автор переконливо доводить, що тести, проведені на тваринах, абсолютно не придатні для людини. Деякі ліки, що пройшли успішні іспити на тваринах, можуть викликати негативні побічні явища при вживанні їх людиною, і навпаки, необхідні для людини речовини можуть бути відкинуті при іспитах на тваринах. Так, наприклад, аспірин шкідливий для тварин,

а деякі ліки (валеріана тощо) викликають у них маніакальну пристрасть. Результати досліджень над тваринами показують лише реакції їхніх організмів і не можуть бути використані стосовно людини. Так, при дослідженні зв'язку тютюнокуріння і ракових захворювань на тваринах такого зв'язку виявлено не було, а тим часом як для людини він очевидний.

Таким чином, експерименти над тваринами не приносять користі людству і є ні чим іншим, як невиправданою жорстокістю. У країнах Заходу поширюється рух супротивників вівісекції – використання тварин у медичних експериментах, девізом якого стали слова англійського філософа XVIII століття Дж. Бентама: «Питання не в тім, чи мислять вони, чи розмовляють, а в тім – чи страждають?»

Гори, гори ясно...

В усіх підручниках з антропології говориться, що уміння користуватися вогнем – одна з рис, яка різко відрізняє людину від тварин. Однак насправді це не відповідає дійсності. Багато які «чисто людські» вміння властиві й «братам нашим меншим», і використання вогню не такий вже незаперечний привілей людини.

Так, наприклад, японський вчений М. Каваї повідомляє про використання вогню зграєю японських макак у національному парку на острові Хонсю. Холодною зимою 1962 року окремі макаки вперше стали грітися навколо багать, розкладених відвідувачами. Невдовзі вже усі мавпи почали наслідувати приклад родичів. Сідаючи біля багаття в коло, макаки протягали до вогню лапи, явно насолоджуючись теплом.

Мал. 1.2. Павіани гріються біля багаття

Подібний випадок спостерігали також у Німеччині у великому зоопарку з вільним утриманням тварин, що розташований поблизу міста Білефельд. Восени служителі палили листя, і частина павіанів сіла навколо багать обличчям до вогню. Він не лякав їх, а навпаки, здавалося, заворожував і притягував. Очевидно, людина – аж ніяк не єдина істота, здатна повною мірою оцінити зігрівальну властивість вогню.

«Безневинні» витівки

Всім нам з дитинства знайома байка Крилова «Мавпа й окуляри». Найчастіше ми з розчуленням відносимося до витівок пустух-мавп і звикли до того, що шимпанзе, наприклад, – це добродушні, милі мавпи, які можуть лише забавляти відвідувачів у зоопарках та на цирковій арені. Однак насправді це далеко не так. Ці представники приматів можуть бути жорстокими воїнами, вони розважливі, холонокровні і безкомпромісні, а їхні витівки бувають не такими вже і безневинними. До такого висновку дійшла група зоологів, що

вивчала протягом кількох років цих тварин у Танзанії і надрукувала в журналі «Дискавер» статтю під назвою «Шимпанзе-воїни».

Не відповідає дійсності й поширена думка про те, що шимпанзе – вегетаріанці. Мавпи зовсім не гидують м'ясом і з заavidною спритністю полюють на дичину. Про це повідомляє зоолог Кристоф Боеш, який одинадцять років спостерігав за життям цих приматів у заповіднику Тай на заході Кот-д-Івуар. Меню шимпанзе відрізняється розмаїтістю, відзначає вчений. Крім фруктів і овочів вони з задоволенням поїдають гусениць, мурах та інших комах. Разом з тим, вони не упускають і більшу здобич. Полювання ведеться за всіма правилами: із загоничами і досвідченим ватажком. За словами Боеша шимпанзе здатні переслідувати жертву по гілках дерев протягом довгого часу, і в дев'ятох випадках з десяти їх супроводжує успіх. Як правило, об'єктами полювання стають дрібні мавпочки різних порід. Шимпанзе – це єдині примати, окрім людей, які полюють на представників свого виду і вбивають їх.

Дістається від мавп і людям. У багатьох країнах Південно-Східної Азії – Індії, В'єтнамі, Лаосі – зграї цих високорозвинених тварин почали буквально тероризувати людей. Безсоромні грабіжники крадуть не тільки їжу, але і посуд, одяг, всіляке начиння. А африканські фермери навіть змушені влаштовувати цілодобову оборону від бабуїнів і павіанів, які щодня здійснюють спустошливі набіги на місцеві сади і городи. Не допомагають ні пугала, ні собаки, ні хитромудрі пастки. Мавпи розбігаються тільки після того, як зачують запах пороху. Жителі декількох зімбабвійських сіл навіть вимушені були звернутися до департаменту національних парків і дикої природи з проханням: «Захистіть нас від сваволі «менших братів»».

Незаслужена репутація

Серед численних стереотипів, що склалися у людей про тварин, один із самих несправедливих – про вовка. Для більшості людей вовк – це люта, жорстока, кровожерлива тварина. Проте це невірно. Вовк – звір сильний, сміливий і шляхетний. Так, вовк ніколи не вкусить за шию поваленого ворога, а тим більше свого партнера по зграї. А ось, скажімо, голуб своїм витонченим дзьобом здатний закусати побратима до смерті; горлиця, про відданість якої складають пісні, легко може видзьобати око своєму коханцю. Коли ж у вовка гине подруга, він удруге не створює родину і на все життя залишається самотнім. Такий вовк часто пристає до іншої вовчої родини. Допмагає вирощувати потомство: тягає їжу малютам. А коли стає старим і в нього випадають зуби, колишні вихованці тягають їжу йому, не даючи вмерти з голоду. Вовк ніколи не нападе на людину без вагомих на те причин. Не такий вже вовк і ненаситний хижак, яким його прийнято вважати. В усякому разі, він цілком може обходитися ропухами, комахами, навіть ягодами і дарами ланів та городів. А при повній відсутності поживи вовки й зовсім переходять на підніжний корм – мохи та лишайники.

Не завжди людина і ворогувала з вовком. Якщо заглянути в глиб століть, з'ясується, що первісні люди жили пліч-о-пліч з вовками, використовуючи ті ж самі джерела їжі – доступних їм тварин, і ніякого антагонізму між ними не було. Міфи і легенди багатьох народів світу свідчать, що і пізніше були часи, коли людина не відчувала до вовка недружелюбних почуттів. Навпаки, вовк був шанованою і навіть священною твариною. Широко відома історія Ромула і Рема. Однак це не єдині діти, яких врятувала вовчиця. Вовчицею були виховані слов'янські богатирі Валигора і Вирвидуб. Вовчиці виростили засновника давньоперської держави Кира, героя німецьких переказів Дитріха, кіплінгівського Мауглі та багатьох інших. Співдружність людини і вовка міцно зберігалася тисячоліттями.

Мал. 1.3. Знаменита капітолійська вовчиця

І тільки ставши хліборобом і власником домашньої худоби, людина почала відчувати страх перед вовком. У Європі страх перед вовком і ненависть до нього досягли апогею у Середньовіччя, внаслідок чого майже в усій Західній Європі вовк був повністю знищений. В даний час лише в Європейській частині Росії існують великі популяції цих тварин – приблизно 60–70 тисяч осіб. У Канаді і на Алясці їх ще менше – усього 30–35 тисяч. В Україні, як стверджують вчені, на сьогоднішній день залишилося близько 2,6–2,7 тисяч вовків.

Хазяїн тайги

Серед людей, що живуть на Півночі, як, утім, і серед тих, хто знає про цю тварину лише з чуток, існує думка, що ведмідь часто нападає на людей і зустріч з ним дуже небезпечна. Однак це невірно. По своїх звичках бурий ведмідь – достатньо спокійна тварина, яка не відрізняється ані злістю, ані особливою хитрістю, ані агресивністю. Скоріше, навпаки – ведмідь простодушний і боязкий. Іноді навіть

дуже безтурботний. Саме тому він досить часто потрапляється на очі людині, хоча боїться її й усіляко уникає таких зустрічей. Тільки в дуже далеких краях, де рідко бувають люди, ведмеді не виявляють страху перед людиною.

Коли ж і чому ведмідь нападає на людину? Це відбувається у двох випадках: коли звір захищається від безпосередньої загрози і коли ми маємо справу з ведмедем-шатуном. У першому випадку винувата людина, у другому – звір, а точніше, ті обставини, що зробили його шатуном. Взагалі ж, тайговий ведмідь для людини, як правило, не небезпечний, на відміну від приручених ведмедів, які набагато небезпечніші від своїх диких родичів.

Чи впадають ведмеді у сплячку?

Не відповідає дійсності поширене уявлення, нібито ведмідь упадає на зиму у сплячку. Справжньої зимової сплячки у ведмедів немає. Головними ознаками справжньої сплячки у тварин є зниження температури тіла до температури навколишнього середовища і відповідно зменшення частоти серцебиття в 10 і навіть у 40 разів, зниження обміну речовин в організмі – у 20-100 разів. У ведмедя в барлогу досить висока температура тіла. Ссавці, які впадають у сплячку, невеликі за розмірами. Бабаки, наприклад, вага тіла яких складає близько 10 кг, серед них просто велетні. Дихає ж живність, що перебуває в сплячці, ледве-ледве, причому, якщо в норі занадто похолодає, сплячка припиняється, інакше звірок може замерзнути. Тушканчиків, їжаків та інших звірків, що залягли в сплячку, на відміну від ведмедя, неможливо розбудити.

Тим, що ведмедя можна легко розбудити, здавна користалися мисливці, адже його величезну тушу важко витягти з барлога. Ведмедя спочатку будили, а коли могутній звір вибирався назовні, убивали. У барлогу ведмедиця народжує дитинчат і годує їх молоком. А у білих ведмедів у стані зимового спокою взагалі

перебувають тільки вагітні самки, інші ж гуляють серед снігів та криг. Усе це і дає підстави стверджувати, що зимовий спокій ведмедів – зовсім не сплячка, а лише тривалий сон.

Навіщо ведмідь лапу смокче?

Ще читаючи дитячі книжки, ми твердо запам'ятали, що ведмідь, завалюючись у барліг, починає смоктати лапу. Найпоширеніша версія пояснює цю особливість поведінки ведмедя тим, що це нібито допомагає йому пережити зимову нестачу корму (в лапі багато жиру). Однак при сучасному рівні техніки майже не залишилося таємниць тваринного світу, які не були б зафіксовані відеоапаратурою. Так ось, немає жодної зйомки, яка б підтверджувала те, що ведмідь смокче лапу в барлогу.

У зоологів існують цілком логічні пояснення появи цього забавного міфу. Ведмідь під час сну приймає позу «калачика»: задні лапи підібгані, передні закривають морду. Це могло вводити в оману мисливців, які виявляли ведмедя, сплячого в такій позі.

Мал. 1.4. Може здатися, що сплячий ведмідь смочче лапу

Друге, що могло породити міф: у ведмедя дуже товстий шар грубої шкіри покриває підошви лап. Він нагадує підметку і навіть не тріскається. Це навіть породило ще одне прізвисько – «товстоп'ятий». «Підметка» дозволяє звірові безболісно ходити по кам'янистому ґрунту. Взимку, коли ведмідь спить, під старим шаром грубої шкіри продовжує зростати нова шкіра. Ведмедю це заподіює певні незручності, тому він і робить «педикюр»: відкушує стару кірку, щоб вгамувати свербіж. Так що дорослий ведмідь лапу не смочче, тим більше від голоду.

За законами джунглів

Урядова програма порятунку тигрів, що розпочалася кілька років тому в Індії, дала свої результати – вимирання виду було припинено, а в лісах дельти Гангу кількість тигрів навіть збільшилася. Проте почастишали випадки нападу хижаків на людину. Серед місцевого населення знову поширилося старовинне повір'я, нібито тигри стають людоджерами через те, що п'ють солонувату воду Гангу. Однак, як встановили індійські вчені під керівництвом П. Саньяла, повір'я виявилось невірним. Кількість нападів не зменшилася навіть після того, як вчені обладнали спеціально для тигрів ставки з прісною водою.

Справжньою причиною, яка приводить тварин до людоджерства (а в Індії це не тільки тигри, але й леопарди) є або природне старіння, або якийсь нещасний випадок, у результаті якого звір одержав каліцтво, що не дозволяє йому полювати на диких тварин. Людина ж, як правило, стає легкою здобиччю. В старовину єдиним способом позбутися людоджера було найняти досвідченого мисливця, який би вистежив і убив звіра. Однак учені використали інший, більш дієвий

спосіб. В околицях заповідника вони розставили 15 глиняних ляльок, одягнених у старий одяг, який пахнув людиною. Усередині кожної з них був установлений автомобільний акумулятор з перетворювачем, який дає напругу 230 вольт. Ця напруга подається на голий дріт, обмотаний навколо шиї манекена. Тигр, що напав на таку електричну ляльку, з диким ревінням відстрибує від неї і після цього не тільки уникає людей, а й залишає місцевість, де з ним відбулася така неприємність.

Миліше кішки звіра не знайти

Серед любителів домашніх тварин поширена думка, начебто сіамські кішки – злі та мстиві створіння. Існує чимало розповідей про те, як сіамська кішка, розлютившись, кидалася на шию чи хазяїну, чи то гостю з явним наміром якщо й не перегризти горло, то принаймні видряпати очі. В усіх цих розповідях мало правди. Справжня сіамська кішка ласкава і привітна. Міф про лютість сіамських кішок пішов, імовірно, від їхньої суворої зовнішності, а також від стародавньої легенди, яка говорить, що у старовину сіамські кішки охороняли скарби у храмах, загублених серед непрохідних джунглів Сіаму.

Однією з найдорожчих порід кішок є абісинська. Ціни на неї досягають п'яти тисяч франків. Вважається, що «абісинка» – прямий нащадок тих звірків, які зображені на малюнках давніх єгиптян, як священна тварина фараонів. За іншою, не менш романтичною версією, ця порода була вивезена англійцями з Ефіопії, звідки і походить назва. Однак усе це невірно. Насправді абісинська порода кішок – продукт кропіткої роботи британських зоологів. Африканського в ній – тільки назва та, мабуть, екзотична ціна.

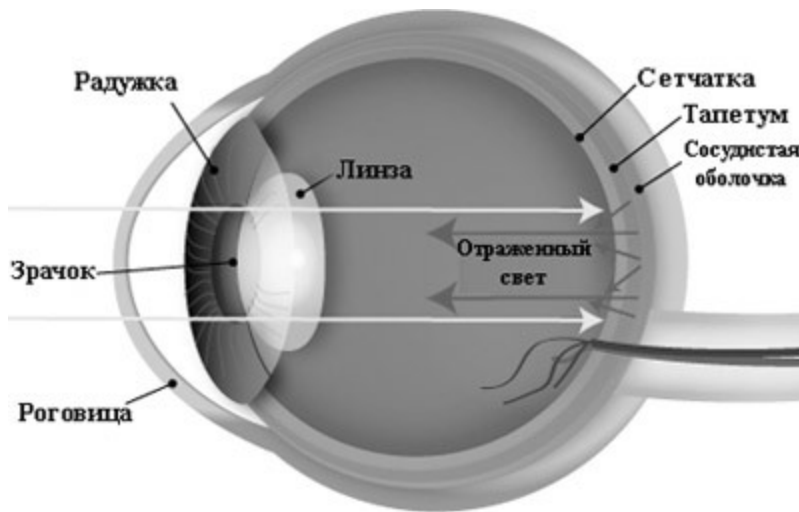
Існує поширена думка про те, що кішки, падаючи з великої висоти, обов'язково намагаються приземлитися на лапи. Це не зовсім вірно. Американські дослідники встановили, що насправді кішки таким

хитромудрим способом розставляють лапи і хвіст при падінні, щоб сповільнити при цьому швидкість і стабілізувати положення тіла в просторі. Доктори Уейн Уітні і Черіл Мелхаф, які проводили дослідження, встановили, що завдяки цьому максимальна швидкість падіння кішки складає 90 км/годину, що в два рази нижче швидкості падіння людини. Відсоток загибелі у «любительок» стрибків з верхніх поверхів (вище сьомого) невеликий. З 22 «спортсменів», як правило, виживає 21 – не в приклад людям. Кішки вкрай рідко гинуть при падінні навіть з висоти тринадцятого поверху, відбуваючись при цьому найчастіше легким переляком та подряпинами.

Навіщо Мурці телевізор?

Вважається, що кольоровий зір притаманний лише людині, а тварини сприймають світ у чорно-білому зображенні. Проте це невірно. Дослідники з Алабамського університету (США) дійшли висновку, що, наприклад, кішки розрізняють кольори, щоправда, тільки за певних умов. Якщо вони уловлюють різницю в освітленні дрібних предметів при куті зору менше 13 градусів, то розрізняти кольори можуть лише тоді, коли кут зору перевищує 45 градусів. Тобто для того, щоб розглянути колір предмета, кішка повинна підійти до нього ближче. Можливо тому наші домашні улюбленці полюбляють роздивлятись телевізор з дуже близької відстані, підходячи до екрану майже впритул.

Хибною є думка, нібито у котів і собак очі світяться в темряві. Насправді очі тварин не випромінюють, а лише відбивають світло. У багатьох тварин, особливо у тих, які ведуть переважно нічний спосіб життя, під сітківкою ока знаходиться так званий тапетум, або відбивна оболонка. Це шар сріблястих кристаликів гуаніну – тієї ж речовини, що додає блиску риб'ячій лусці.

Мал. 1.5. Очі у котів «світяться» завдяки тапетуму

У звичайному оці значна кількість світла проходить крізь сітківку, не викликаючи реакції її чуттєвих кліток. Тапетум відбиває світло, змушуючи його пройти через сітківку ще раз, тобто світло використовується двічі. Такий пристрій ока значно підвищує його чутливість і дозволяє краще бачити в темряві. Наприклад, кішка

здатна ясно бачити навколишні предмети при освітленості в шість разів менше тієї, що потрібна людині. А оскільки задня стінка очного яблука має ввігнуту форму, та ще перед нею знаходиться збірна лінза – кришталік, то й виходить щось на кшталт маленького прожектора. Якщо стояти прямо перед твариною, можна бачити досить сильний блиск, навіть якщо очі відбивають усього лише слабке світіння нічного неба. Але при повній відсутності світла, очі у тварин не світяться.

Собачий холодильник

Невірною є думка, начебто собаки потіють через язик. У собак є кілька ділянок шкіри з потовими залозами, але біля морди потових залоз немає. Просто собака охолоджує себе швидким диханням. Коли вона висуває язик, то робить це тому, що він вологий і випаровуванням допомагає їй остудитися.

Однак не язик – головний собачий «холодильник», а ніс. У спеку пси дихають немов йоги – вдихають носом, а видихають через рот. І це не випадково. Усередині довгих собачих носів умови для випаровування вологи куди краще, аніж на поверхні язика. У носі повітря тісніше стикається з вологими слизуватими оболонками, швидше насичується вологою, краще сприймає тепло. Тому літр повітря, яке видихується собакою у літню спеку, містить близько 25 калорій. А щоб «холодильник» справно працював, у собачий ніс безперебійно постачає воду спеціальна велика залоза. Саме тому у спеку ніс у собак завжди мокрий.

Заяче серце

«Боягузливий, як заєць» – цей та інші вирази, що характеризують маленького звірка, усім запам'ятались ще з дитинства. Однак така

характеристика є невірною. Насправді заєць – хоробра тварина. Багато з нас не розуміють того, що ноги рятують швидкого зайця в боротьбі за існування. Якби зайці не могли так швидко бігати, їх давно б уже знищили хижаки. Але заєць ніколи не біжить стрімголов від страху. Рекордні швидкості він показує тільки у крайніх випадках, за звичай же заощаджує сили. Від звичайного, не мисливського, собаки заєць тікає не поспішаючи, повертаючись боком і оглядаючись на переслідувача. У місячну ніч досить часто можна спостерігати, як заєць спокійно гризе качан на городі, а на нього гавкає прив'язаний до ланцюгу дворовий пес.

Інша річ, коли зайця переслідує хорт, швидкість бігу якого дорівнює, а іноді перевищує швидкість бігу зайця. У таких випадках «косий» розвиває граничну швидкість і, навіть відірвавшись від собаки, продовжує мчати ще кілометра зо три. Проте це зовсім не боягузтво. Просто у сполоханого зайця немає іншої можливості врятуватися від ворога. Але заєць вміє і захищатися. Відомі випадки, коли нападники – хижі птахи (орли, шуліки та інші) ставали... жертвою маленького звірка. Заєць, падаючи на спину і відбрикуючись, пазурами сильних задніх лап може завдати шкоди великому пернатому хижаку. Не один мисливець відчув на собі силу заячих лап, необережно взявши пораненого звірка за вуха. Нерідко гострими пазурами задніх лап заєць наносить мисливцям серйозні рвані рани. Цікаво, що в деяких народів Африки саме заєць, а зовсім не лев, є символом хоробрості.

Їжачок без туману

Казка про їжачка, що наколює на колючки яблука і гриби, а потім довгими зимовими вечорами гризе запасені продукти у себе в нірці, – усього лише міф. Насправді їжаки не запасають на зиму їжу, а міцно сплять узимку. І потихеньку витрачають підшкірний жир, накопичений аж ніяк не на яблуках. Улюблена їжа цих маленьких

«дикобразів» – комахи, включаючи бджіл і ос, укусів яких їжаки зовсім не бояться. Звичайно, у неволі їжачки можуть вживати і рослинну їжу – ті ж яблука, горіхи, насіння, картоплю і т. ін. Але ж в неволі чого тільки не станеш їсти. Мишей їжаки, усупереч поширеній думці, також не їдять. Тому що не наздоганяють їх. Можуть з'їсти хіба що новонароджене мишеня, якщо пощастить наштовхнутися на мишачу нору.

Причиною міфу про велику любов їжаків до яблук стали кліщі. Часом паразити настільки дістають бідного їжачка, що він улаштовує собі «дезінфекцію»: знаходить опалі кислі яблука і починає в них кататися. До речі цю їжачкову особливість – буквально притягати до себе паразитів – використовують епідеміологи для підрахунку кількості кліщів у природних вогнищах енцефаліту. У вчених навіть є спеціальна одиниця виміру «їжакогодина», що показує скількох кліщів може назбирати один їжачок за одну годину в зараженому лісі.

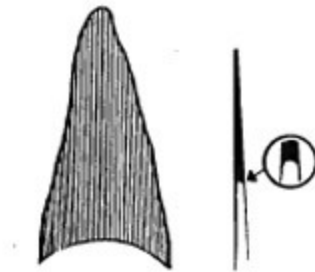
Меню для льохи

Прийнято вважати, що свиня – усеїдна тварина. Однак це невірно. Дійсно, вона не гидує недоїдками з нашого столу та відходами харчової промисловості, але її всеїдність все-таки відносна. Для того щоб нарощувати кістяк і м'язи, свині потрібні білки тваринного і рослинного походження, причому такі, що містять незамінні амінокислоти (вони тому і називаються незамінними, що не можуть синтезуватися в організмі свиней і повинні надходити ззовні, тобто з кормом). Білків і незамінних амінокислот багато в зерні, м'ясному і кістковому борошні. А це означає, що свиню приходить годувати головним чином зерном, додаючи до нього безліч інших необхідних речовин, починаючи з тваринних білків і закінчуючи антибіотиками. Так що в раціоні свиней основна їжа цілий рік – зерно, дороге і дефіцитне.

Невірно і те, нібито усі свині – товсті, жирні створення, у яких сала більше, ніж м'яса. Поряд зі звичайною сальною породою давно вже існують так звані беконні породи. Ці тварини доволі сухорлявої статури, з підтягнутим животом, з добре розвиненою мускулатурою, і вони зовсім не схожі на звичайних безформних лях з відвислим черевом. М'ясо цих тварин має лише тонкі прошарки жиру і виробляти його, до речі, набагато економічніше, ніж звичайне жирне свиняче м'ясо.

Про носорогів ріг

У популярній літературі досить часто можна зустріти твердження, начебто ріг носорога являє собою щільно склеєну масу волосся, і що при бажанні його можна навіть розщепити ножом. Однак це не відповідає дійсності. Хоча за своїм складом матеріал рогу дійсно близький до волосся, насправді він складений із стовпчиків білку кератину, які щільно прилягають один до одного і оточені іншою білковою речовиною. У нижній своїй частині стовпчик має внутрішню порожнину, а дещо вище ця порожнина закривається. На відміну від волосся, кожний стовпчик не має своєї власної окремої оболонки.

Мал. 1.6. Структура рогу носорога

Загалом, конструкція рогу носорога нагадує під мікроскопом скоріше копито, ніж «ковтун» з волосся чи ріг жуйної тварини і являє собою грізну зброю. Отже, якщо вам на шляху зустрінеться носоріг – найліпше забратися якомога скоріше геть.

Нажаль ріг носорога став причиною безжалісного знищення цих тварин бракон'єрами. Справа в тому, що з давніх часів існує легенда

про ледь не чарівні властивості рогу носорога. З нього протягом багатьох віків роблять чудодійні ліки, які нібито зберігають вічну молодість, творять чудеса, пов'язані з проблемами потенції у чоловіків і т. ін. Однак, як доведено науковими дослідженнями, це всього лише міф, вигадка. Ніяких чарівних властивостей ліки, зілля та екстракти з нього не мають. Будемо сподіватися, що люди рано чи пізно схаменуться і перестануть знищувати ні в чому невинних тварин.

Страшний бегемот

Вважається, що бегемот – істота флегматична і неповоротка. Однак такий висновок може зробити лише той, хто спостерігає бегемотів у зоопарку і нічого не знає про їхній характер. Насправді бегемот дуже агресивна тварина, принаймні, вона дуже енергійно може за себе постояти. Леви, наприклад, дуже рідко нападають на гіпопотамів, знаючи їх крутий норов. Цим хижакам відомо, що «річковий кінь» постарається затягти агресора у воду й утопити його. Відомий випадок, коли акула, що заплила у ріку, зіштовхнулася з бегемотом. Акула була чималенькою – вагою близько 140 кілограмів, проте товстошкірий бегемот витяг хижачку на берег і розтоптав її у млинець. Відома крута вдача бегемотів і крокодилам: дорослий гіпопотам може перекусити крокодила навпіл. Малюки-бегемотики – улюблені ласощі крокодилів, тому ненависть бегемотів до водяного розбійника не знає меж.

Крокодилячі сльози

Хто не чув про горезвісні крокодилячі сльози. Ще здавна люди звернули увагу на те, що у крокодилів після ситного обіду на очах з'являються великі краплі. Існує романтична легенда, вигадана ще

давньоримським письменником Плінієм, нібито зелені тварини оплакують свою жертву. Звідси і поширився вираз про «крокодилячі», тобто нещирі, сльози. Однак насправді крокодили не плачуть. Просто через очі разом з водою у крокодилів виходять надлишки солі з організму. Тобто вони нібито потіють очима. І чхати вони хотіли на свою жертву, не те, що плакати за нею... Характер не той.

До речі, про характер крокодилів. У популярному радянському мультфільмі крокодил Гена – добряга, яких мало. Він і сердечні пісеньки співає, і на гармошці грає, і друзів шукає, і чебурашку в образі не дає. Але насправді крокодили зовсім не такі, як мультиковий герой. Це одні із самих жорстоких і скажених створінь. Жителі Африки гинуть від крокодилів частіше, ніж від будь-яких інших тварин. Крокодил – одна з небагатьох тварин, яка терпляче і осмислено полює на людей. Прийом завжди один і той самий – схопити, затягти у воду й утопити. В Африці жертвами крокодилів найчастіше стають діти під час купання або жінки, що прийшли полоскати білизну. Приблизно тисяча людей у рік – таку жертву платить Африка крокодилам.

Помиляється й той, хто думає, що крокодили завжди жили тільки в Африці, Південній Америці та Індії. Багато років тому крокодили водилися повсюдно, у тому числі й у Європі.

Чотирилапі кити

Загальновідомо, що кити, хоча й живуть у морі, є ссавцями. Проте вони аж ніяк не завжди жили у морі. Близько 66 млн. років тому кити ходили суходолом, причому на чотирьох широких лапах (хоча плавати вони теж уміли). Як повідомляє журнал «Nature», кити походять від наземних тварин, що харчувалися падаллю, подібних до сучасних гієн. До такого висновку дійшли американські вчені, які знайшли в передгір'ях Гімалаїв у Пакистані останки окам'янілого

предка кита, який жив на суші (зараз зберігаються в Музеї природознавства в Нью-Йорку). Ця китоподібна тварина на думку вчених є проміжною ланкою між наземними і сучасними китами. У неї була довга голова, гнучкий хребет, характерний для китів, короткі передні ноги, розміщені майже на плечах і довгі вертикальні задні ноги, що дуже нагадують кінцівки набагато менших за розмірами тварин того ж періоду, що також харчувалися падаллю.

Мал. 1.7. Скелет сухопутного предка кита

Ймовірно сухопутні тварини, предки китів, мали звичку нишпорити уздовж берега моря в пошуках трупів тварин, як це роблять сьогодні деякі лисиці та птахи. Приблизно 10 млн. років тому вони назавжди залишили сушу і стали морськими тваринами, постійно збільшуючись у розмірах, доки не вирости до сучасних китів.

Названі неправильно

Назви, що їх люди дали деяким тваринам насправді не відповідають дійсності. Так, наприклад, риба-кит наших народних казок – зовсім не риба, бо як відомо кити є ссавцями. Проте подібну помилку повторили й німці, назвавши цього ссавця Walfish, тобто «кит-риба».

Ще одна помилкова назва пов'язана з летючої мишею, або кажаном. Кажан зовсім не є мишею, хоча перетинки на передніх лапах і роблять цю істоту дуже і дуже «летючою».

Але, мабуть, більш за всіх у цьому відношенні «не пощастило» морським свинкам. Мало того, що морська свинка не є, власне кажучи, свинею, вона ще і до моря не має ніякого відношення. Батьківщина цього безневинного звірка – Південна Америка. В часи завоювання Південної Америки іспанцями він був завезений до Старого Світу, де й одержав назву «заморська свинка». Але в міру поширення по країнах Європи свинка стала «морською». Цю невірну назву вона має і досі.

Невідомі ссавці

Самим маленьким ссавцем у світі досі вважається так звана етруська землерийка: вага дорослої особи – 2 грами, довжина – близько 5 сантиметрів (із хвостом – трохи більше). Однак насправді це невірно. У джунглях Таїланду був виявлений мініатюрний кажан, знімки якого вперше з'явилися у швейцарському журналі «Das Tier». Кажан живе на заході Таїланду, важить біля 2 грамів і має довжину тіла 3 сантиметри, голови – 11 міліметрів, розмах крил – 5,5 сантиметрів. Харчуються мініатюрні кажани дрібними комахами.

Помиляється й той, хто вважає, що отрутою природа наділила лише змій, комах та риб. Існує й чимало отрутних ссавців. Один з них – знаменитий качкодзьоб. На внутрішній стороні задніх ніг самця є гострі шпори, з'єднані з отрутними залозами. Отрута качкодзьоба рідко становить небезпеку, тому що тварина не

агресивна і за звичай ухиляється від зустрічей з людьми. Однак у літературі описано декілька випадків, коли качкодзьоби, захищаючись, наносили рани своїми шпорами.

Американська короткохвоста землерийка-бурозубка також має отрутні залози, які розвинулись зі слинних. Від залоз йдуть протоки до різців нижньої щелепи. При укусі різці землерийки, майже як зміїні зуби, викидаються уперед, вносячи отруту в тіло жертви. Запас отрути в залозах невеликий – у людини від укусу з'являється лише невелике розпухання – однак, навіть невеликої його частини вистачає, щоб убити мишу. Отрутні ссавці є не тільки в Австралії й Америці. Має отруту і розповсюджена в наших широтах водяна землерийка-кутора.

Чесний «обманщик»

Існує розхожа думка про те, що хамелеон може змінювати своє забарвлення, офарблюючись у колір предмета або тла на якому він знаходиться, наприклад, на зеленому листі він набуває зеленого кольору, на стовбурі дерева – коричневого і т. ін. У багатьох мовах світу слово «хамелеон» навіть стало синонімом слів «брехун», «обманщик», «удавальник». Однак це не більше, ніж міф. Насправді хамелеони не можуть маскуватися під тло, хоча в природі таке явище – мімікрія – і набуло певного поширення.

Мал. 1.8. Роздратований хамелеон стає червоним

Але ці ящірки дійсно можуть змінювати своє забарвлення, щоправда, тільки в один, яскраво червоний колір, і лише тоді, коли вони роздратовані чи розлютовані, наприклад, при зустрічі з конкурентом, таким же хамелеоном. У шкірі дорослого хамелеона містяться спеціальні пігменти, які під впливом нервової напруги проступають назовні. Своім почервонінням, хамелеон немов би попереджає чужинця, щоб той забирався геть, і, таким чином, поводить абсолютно чесно стосовно свого супротивника.

Благословенна ропуха

Поширена думка, начебто від рідини, що виділяється ропухою з численних бородавок, якими усіяна уся її спина, і в людини можуть з'явитися бородавки. Однак це не відповідає дійсності. Сьогодні достеменно встановлено, що бородавки викликаються так званим фільтруючим вірусом, причому їх поява багато в чому залежить від

стану нервової системи людини. Сумнівна репутація розповсюджувачок бородавок переслідує ропух ще із Середньовіччя. В ті часи у народній уяві ропухи були незмінними супутницями відьом. Так, наприклад, Шекспір у «Макбеті» яскраво описує, як три відьми готують пекельне зілля, причому ропуха йде в киплячий казан першою, як щось найбільш отруйне. Про страшну отруйність ропух заявляли навіть офіційно. В одній із стародавніх наукових книг авторитетно стверджувалося, що ропуха – тварина отрутна, жахливо шкідлива, небезпечні її подих і навіть погляд – від них людина блідне і спотворюється.

Подібні вигадки виникли, мабуть, через несимпатичну зовнішність і спосіб життя цих істот. Загалом же для людини ропуха не представляє ніякої небезпеки і бородавок не викликає. Це підтверджує хоча б той факт, що в старовину бродячі італійські скрипалі носили ропух у своїх футлярах разом зі скрипками. Перед виступом вони витирали ними руки, щоб ті не потіли під час гри, і ніяких бородавок у них від цього не з'являлося. Взагалі, ропуха – винятково охайна і корисна тварина. Недарма знаменитий Альфред Брем казав у свій час: «Ропуха – справжнє благословення для місця, де вона оселилася».

Ворожість з часів Адама

У людини здавна склалося почуття відрази і страху перед зміями. Навіть причиною вигнання з раю люди вважають змію. Однак глибоко помилковою є думка, начебто змія шкідлива і її знищення – добра справа. Дійсно, змія інколи кусає людину, але робить це тільки у тих випадках, коли її дратують, турбують чи заподіюють біль. При зустрічі з людиною вона обов'язково намагається сховатися – стрімко уповзає в укриття. До речі, невірне твердження, нібито змія «жалить» жертву. У змії немає жала. Те, що люди вважають жалом, насправді язик, який зовсім безпечний. Отрута знаходиться у

спеціальному мішечку, який розташований у коренях зубів і виділяється під час укусу.

Невірною є й думка про те, що отрутні змії завжди використовують свою отруту захищаючись від ворога. Насправді вона потрібна їм для здобуття їжі. Тому, кусаючи людину, змії іноді отруту не виділяють. Як визначили американські вчені, близько 20 відсотків покусаних отрутними зміями дози отрути не одержали. Щоправда, про те як визначити, чи потрапить черговий покусаний у цю кількість, учені нічого не повідомляють. Що стосується дії зміїної отрути на людину, то тут також існує помилкове уявлення. Висмоктуючи отруту та випльовуючи її, людина не отруїться, навіть якщо у неї в роті буде невеличка ранка, оскільки слина має властивість нейтралізувати отруту. Отруїтися людина може лише тоді, коли отрута безпосередньо попадає в кров, тобто під час укусу.

Скорпіон і компанія

Не відповідає дійсності старе повір'я, нібито скорпіон, оточений кільцем вогню, кінчає життя самогубством (жалить сам себе). Одні скорпіони мають імунітет до власної отрути, інших же можна вбити тільки дуже великою дозою. Насправді скорпіон гине від перегріву, а розмахування отрутною голкою – це просто конвульсії перед смертю.

У Середній Азії існує ще одне повір'я: якщо ніч застала вас у пустелі і ви змушені заночувати, то, щоб убезпечити свій нічліг від отрутних павуків – скорпіонів, тарантулів, каракуртів – треба оточити себе мотузкою з овечої вовни. Буцімто середньоазіатським вівцям не страшні отрутні укуси павукоподібних. Вони поїдають усю цю погань, яка від того боїться навіть запаху вовни. Однак це невірно. Отрутні укуси, наприклад, каракурта дуже небезпечні для людини, за звичай смертельні для коня та верблюда. Вівці менш чутливі до них, але все-таки також занедужують. Тому запах вівці

зовсім не зупиняє павуків.

Мал. 1.9. Науковий маразм – безокий великоокий павук

Помилковим уявленням про павуків часом сприяють навіть вчені. Наприклад, сліпий павук, який живе в деяких печерах гавайського острова Кауаї, точною науковою мовою зветься... безоким великооком павуком. Річ у тім, що за всіма ознаками він належить до сімейства великооких павуків, але оселився в печерах і, як це часто буває, втратив очі, а назва так і залишилася незмінною.

Ті, що уникають сонця

Павуки-фаланги зовсім не отруті, як багато хто вважає. Великі екземпляри своїми щелепами можуть поранити шкіру людини. Звідси шматочки їжі, що залишаються на щелепах, можуть потрапити у ранку і викликати запалення, але не більше того. У фаланги немає витягнутих уперед вигнутих клішень (як, наприклад, у скорпіона). Фаланги, а точніше сольпуги, – один із різновидів павукоподібних

тварин. Це – нічні хижаки, мешканці пустель і сухих степів, у більшості своїй досить великі і рухливі. Відомо близько 600 видів фаланг. До речі, наукова назва цих павуків – сольпуги – означає «ті, що уникають сонця». «Фаланга» – слово грецьке і у стародавні часи мало кілька значень. Основне – довгастих шматок чого-небудь, звідси і всі інші значення: чи то суглоби (фаланги) пальців рук і ніг, чи бойова фаланга – щільно зімкнутий стрій воїнів важкоозброєної піхоти, чи, нарешті, павук, названий так за довгі суглобисті ноги. Цікаво, що Аристотель фалангою іменує і павука, якого називають так сьогодні, і павука-тарантула, і павука-косарика.

Чи може муха покохати павука?

Традиційно вважається, що взаємини мух з павуками досить повно описуються знайомими з дитинства рядками Корнія Чуковського з казки про Муху-Цокотуху (подаємо у перекладі Марії Пригари):

А павук підступає,
Гострі зуби у зв'язану
Муху встромляє,
Крутить їй павутинками крила,
Смокче кров із гарячого тіла.

Проте це не цілком відповідає дійсності. У деяких випадках ці комахи можуть прекрасно уживатися одна з одною. Так, наприклад, спостереження, проведені в джунглях Панами, показали, що на деяких великих павуках живуть маленькі мушки. За звичай вони сидять на спині павука, а коли той піймає чергову жертву і впорсне у неї травні секрети, що розріджують її тканини, мушки переповзають

на пійману тварину і починають її смоктати. Щоправда, яку користь одержують самі павуки від такого союзу, не зовсім зрозуміло. Можливо мухи обчищають «зуби» павука від залишків їжі.

Як налякати комара?

Наприкінці 70-х років минулого століття у США та деяких інших західних країнах з'явилися електронні генератори ультразвуку, які нібито відлякують комарів. Стверджувалося, що кишеньковий прилад випромінює нечутний для людини звук частотою 21–22 кілогерців, який, мовляв, мав тримати кровожерів на відстані не менше двох з половиною метрів. Теоретичні обґрунтування наводилися різні: за одним твердженням такий звук властивий кажанам, ворогам комарів, і тому відлякує їх, за іншим – прилад імітує «спів» комара-самця, а оскільки кусаються тільки запліднені самки, вони уникають непотрібного їм шлюбного союзу.

Однак проведені Американським управлінням з охорони навколишнього середовища випробування 13 різних моделей генераторів, які випускалися у США та інших країнах виявили, що електронна зброя виявилася зовсім марною. Очевидно, службовці управління, які випробували прилади, немилосердно були покусані комарами, тому що управління вдалося до самих рішучих заходів для заборони продажу та імпорту антикомариних генераторів у США. Так луснув черговий «науковий» міф. Проте американці могло б заощадити значні кошти і час, витрачений на іспити, якби ознайомилися зі статтею, надрукованою ще у 1974 році в журналі «Медична паразитологія», який друкувався у СРСР. У ньому, між іншим, повідомлялося про негативні результати досліджень по використанню можливостей ультразвуку для боротьби з комарами.

Поширена також думка, що якщо до вас присмоктався комар, то краще дати йому закінчити трапезу, ніж прибити на місці, оскільки від хоботка, що залишиться в шкірі, здується пухир. Однак це

невірно. Пухир здувається від того, що комар заносить своїм хоботком мікроорганізми, які спричиняють зараження. Чи залишається при цьому сам хоботок у шкірі, чи ні – не має значення. Тому, якщо комар починає ссати вашу кров, то перше спонукання прибити кривдника на місці є єдино правильним.

Кого боїться страус?

Існує думка, нібито страус ховає голову в пісок у хвилину небезпеки. Однак це не відповідає дійсності. Цю легенду створив ще дві тисячі років тому давньоримський письменник Пліній. Сучасні наукові спостереження, проведені австралійськими вченими, показали, що насправді страуси лише опускають голову на землю, щоб дати відпочити м'язам довгої шиї. Дихання у цих великих птахів дуже активне і, сховавши голову в пісок, вони б миттєво задихнулися. Тому з наукової точки зору старий міф був абсолютно безграмотним.

До речі, нинішні страуси – зовсім не дикі тварини, як багато хто думає. Вони давно вже одомашнені. На страусових фермах, яких в одній тільки Африці не одна сотня, гігантських птахів розводять у величезних кількостях. У продаж іде все: м'ясо, пір'я, яйця, шкіра, з якої роблять різноманітне взуття, сумки, гаманці. Завзяті фермери зробили статтю доходу навіть просте відвідування таких ферм туристами. Тут демонструються страусові перегони, пригощають яєчною, причому одним яйцем можна нагодувати десять чоловік. Останнім часом розводити страусів почали і в Україні, хоча у заповіднику Асканія-Нова ці великі африканські птахи живуть вже давно.

Де у павича хвіст?

Хто з нас не спостерігав у зоопарку павичів і не любувався їх яскравим фантастичним хвостом. Однак те віяло, яке усі чомусь називають «хвостом» павича, – насправді лише верхні пера хвоста, що його вкривають. А от власне хвіст павича не помітний і служить опорою для розкішного віяла.

Мал. 1.10. Так виглядає справжній хвіст павича (праворуч)

До речі, існує романтичний давньогрецький міф про те, як у павича з'явилося його чудове оперення. Жриця Іо, коханка Зевса, була перетворена ним у корову. Так він хотів уберегти її від гніву своєї дружини Гери. Але та зажадала корову собі в дарунок і приставила до неї Аргоса – чудовисько, тіло якого було вкрите безліччю очей. На прохання Зевса Гермес вбив багатоокого вартового, і тоді Гера перенесла очі вбитого чудовиська на оперення павича.

Пізня осінь, граки відлетіли?

Хто не пам'ятає ще зі шкільних років знамениті рядки з вірша російського поета М. Некрасова «Несжатая полоса»:

Пізння осінь. Граки відлетіли,
Ліс оголився, поля спорожніли...

Саме грачиним перельотом після листопаду, вже майже перед самою зимою закінчується в Україні, а так само і у Європейській частині Росії, грандіозне переселення пернатих. Однак з кожним роком осіння подорож граків стає усе коротшою. Птахи мовби стали забувати ті краї, де зими тепліше, ніж на їхній батьківщині. А от багато хто з нас, твердо пам'ятаючи, що грак – птах весняний, зустрівши його узимку, помилково приймають його за кого-небудь з його родичів (наприклад, ворона, а то й ворону). Дійсно, граки були і залишаються гінцями весни. Однак вже приблизно років зо п'ятдесят межа їхніх зимівель відсувається в напрямку весняного перельоту, тобто на північний схід. Чимало їх стало справді осілими птахами, які проводять усю зиму біля власних гнізд. Саме тому граки узимку на вулицях і в парках наших міст – не така вже й дивина.

Хто сказав «ку-ку»?

Напевно багато хто з нас неодноразово чув, як кує зозуля. Образ тужливої жінки-зозулі, починаючи зі знаменитого «Слова о полку Ігоревім», став уже хрестоматійним. Однак не всі знають, що самиця-зозуля ніколи не кує, а лише видає квапливе «вік-вік-вік». А ось хто справжній горлань, так це закоханий самець. Він піднімає свій хвіст догори, злегка розпускає крила, надуває зоб і вигукує своє «ку-ку» іноді по 60–70 разів підряд.

Невірно й те, начебто усі зозулі ведуть життя паразитів. В Америці, наприклад, є зозулі, у яких декілька самиць збираються разом і будують спільне гніздо, у якому потім спільно вирощують потомство. Не усім погана і наша зозуля. Вона, зокрема, знищує шкідливих

гусениць, покритих отруйними ворсинками, яких інші птахи обходять стороною.

Зірке око

Гострота зору орлів давно вже стала легендою і ніколи не піддавалася сумніву. За звичай вважають, що вона на порядок вище, ніж у людини. Однак на справді це не відповідає дійсності. Як установили вчені з Бірмінгемського університету (Великобританія), досліджуючи найбільш зірких з орлів – білохвостих – удень цей птах бачить усього лише в два рази краще людини, а вночі – взагалі нарівні з нею, оскільки очі птаха гірше адаптуються до темряви.

Підтверджують це і досліди, проведені в Австралії. В ході експериментів при повному денному освітленні піддослідний клинохвостий орел зумів чітко розпізнати одну з двох принад при відстані до неї лише в півтора рази більшій, ніж це вдається людині з нормальним зором. Таке співвідношення є теоретично обґрунтованим, якщо зіставити фокусну відстань ока цього орла і людського ока – 22 і 17 міліметрів відповідно. В міру ж зниження освітленості гострота зору в орла падала швидше, ніж у людини. Ось чому пернаті хижаки рідко полюють у сутінках. Очі інших видів хижих птахів мають ще меншу фокусну відстань, ніж у клинохвостого орла, тому навряд чи гострота зору в них вище.

Риб'ячі розмови

Здавна укоренилося уявлення про те, нібито риби не видають звуків. Склалася навіть приказка: «Німий, як риба». Однак це невірно. Мешканці підводного світу видають не тільки приваблюючі партнера звуки, але й оборонні сигнали. У деяких морських тропічних риб «голос» настільки голосний, що його можна почути

без будь-яких приладів. Він може навіть викликати вибухи акустичних мін, які спрацьовують на шум корабельного двигуна. Такі випадки відзначалися наприкінці Другої світової війни. Однак вода, прекрасний провідник звуку, чітко утримує їх, і межа розподілу двох середовищ, щільність яких є різною, стає перешкодою для проникнення звукових хвиль з води у повітря. Тому для прослуховування риб потрібний гідрофон.

Цікаво, що «даром мовлення» володіють як морські, так і прісноводні риби. Так, наприклад, в Амазонці «розмовляє» приблизно кожний другий чи третій з двох тисяч видів риб, що мешкають в її водах. Особливо багато таких «базік» серед сомів та хараціноподібних риб. У риб утворилися специфічні звукові апарати. Якщо у вищих хребетних і птахів звуковий орган один – гортань, то риби для відтворення звуку використовують і плавці, і зуби, і зяброві кришки, і плавальний міхур. Звуки, що видаються рибами, найрізноманітніші: це і цвірінькання, і ричання, і скрипіння. Всі вони призначені для відлякування хижаків і конкурентів.

З життя лососів

Загальновідомо, що тихоокеанські лососі – кета, горбуша, нерка та інші – рухаючись до своїх нерестовищ, упевнено переборюють не тільки зустрічний плин рік, але й мілини, перекати, водоспади та інші перешкоди. Під час нересту лососі перестають харчуватися і дотепер вважалося, що основним джерелом енергії для них у цей період служать жири та вуглеводи. Однак, як установили вчені з Інституту біології моря у Владивостоку (Росія), запаси цих речовин знищуються приблизно за тиждень після початку голодування. Насправді основним джерелом енергії для лососів стають м'язові білки, які складаються з амінокислот, що цілком можуть служити для синтезу глюкози – головного постачальника енергії для живої клітини. У лососів два види м'язів – білі і червоні; під час

голодування «на поживу» їдуть білі м'язи, а червоні працюють до кінця нересту. При цьому риба втрачає більше половини маси тіла, порушується робота механізмів, що регулюють обмін речовин, і незабаром після нересту зовсім знесилівши, риба скачується за течією ріки і гине.

Проте невірно, нібито всі лососі гинуть після метання ікри. Так, наприклад, шляхетний лосось, більш відомий як сьомга, продовжує жити і дає потомство ще до п'яти разів.

Товариські пустельники

Відомі усім, хоча б з чуток, раки-пустельники насправді зовсім не раки, а краби. Просто вони не підгинають своє м'яке черевце під широкий головогрудий панцир, як інші краби, а ховають його в порожню раковину молюска. Тому й тіло у них не зжалось, а залишається витягнутим, трохи нагадуючи річкового рака.

Мал. 1.11. Рак-пустельник та його «приятелька» актинія

Не зовсім справедливе й іменування їх «пустельниками». Насправді раки-пустельники можуть бути досить таки товариськими. Наприклад, деякі з них носять на раковині для додаткового захисту пекучу актинію. Сама актинія при цьому харчується шматочками, що перепадають з «хазяйського столу». Є навіть пустельники, що вважають раковину непотрібною, саджають актинію прямо на спину і сміливо розгулюють по морському дну.

Зубасті молюски

Не відповідає дійсності поширена думка, начебто молюски не мають зубів. Насправді багато молюсків користаються оригінальним механізмом для захоплення і здрібнювання їжі – так званою радулою. Це еластична рогова стрічка з поперечними рядами зубів на зразок напилка. Ці зуби виглядають у різних молюсків по-різному. М'язи рухають радулу вперед-назад і зуби труть їжу, відриваючи від неї шматочки. При цьому самі зуби поступово зношуються, випадають, особливо на передньому краї радули, а на задньому виростають і рухаються вперед нові.

Про черв'яків справжніх і уявних

Помиляється той, хто вважає начебто черв'як – маленька незначна істота. В Австралії, наприклад, живе черв'як довжиною приблизно 3,6 метри, здатний видавати звук, схожий на дзюркіт води при зливі з ванни. Це так званий гігантський дзюркотливий черв'як Гіпсленда. Австралійці дуже шанують свою «королеву черв'яків» і щорічно влаштовують на її честь справжні фестивалі. А уряд навіть виділив кошти для збереження цього унікального створіння.

А от добре відомий морякам корабельний хробак насправді не хробак. Це так званий морський свердлувальний молюск тередо.

Зовні він дійсно схожий на хробака: подовжене тіло, на передньому кінці якого збереглися дві стулки раковини. Зрушуючи і розсовуючи ці стулки, тередо свердлить деревину, занурену в море, – днище судна, палі, обшивку пристані. Раковина покрита дрібними гострими зубчиками, які і точать дерево. Тирса, що створюється під час свердління, йде на корм тварині.

Черв'ячки, яких можна побачити у грибах, фруктах і овочах, насправді не є черв'яками. У грибах це здебільшого личинки грибних комариків, а також деяких жуків, у фруктах – переважно гусениці плодожерок.

Хижа гусениця

Згідно з досить поширеним уявленням, гусениці малорухомі і харчуються винятково листям та плодами рослин. Однак це невірно. Насправді гусениці не гидують і м'ясними стравами. Так, наприклад, на Гавайських островах живуть зо два десятки видів метеликів-п'ядунів, чиї гусениці ловлять мух та інших дрібних комах. Хижа гусениця має в довжину два-три сантиметри, її кінцівки озброєні гострими пазурами. Бачить гусениця погано і під час ловів жертви покладається в основному на дотик. Варто необережній мусі торкнутися однієї з численних щетинок, які усівають тіло гусениці, як хижачка робить блискавичний випад і схоплює здобич. Цей кидок триває одну дванадцяту частку секунди. А метелики, як їм і належить, харчуються нектаром квітів.

Блакитна кров

Невірно, начебто у всіх тварин кров тільки червоного кольору. Кров низки тварин, що знаходяться на нижчих щаблях еволюції (павуки, скорпіони, краби, молюски, головоногі) має блакитний

колір. Вчені інституту зоології Мюнхенського університету (Німеччина) визначили структуру гемоціаніну – речовини, яка на відміну від гемоглобіну має у своєму складі не залізо, а мідь і додає крові блакитного кольору. Гемоціанін, так само як і гемоглобін звичайної червоної крові, виконує функції переносу кисню з легень до тканин. Але, на відміну від гемоглобіну, що поєднує чотири підоддиниці, кожна з яких може зв'язувати і вивільняти один атом кисню, у гемоціаніні мається аж 24 підоддиниці, які при цьому у чотири рази крупніші за підоддиниці гемоглобіну. Дослідники вважають, що молекула гемоціаніну є ідеальним переносником кисню. У павуків немає вен і артерій, тому кров омиває усі тканини, а гемоціанін забезпечує при цьому точну регуляцію, і необхідна кількість кисню надходить у потрібне місце. Функція гемоціаніну відповідає також температурному режиму павука, який визначається температурою навколишнього середовища.

Розділ 2. У світі рослин

Де росте кедр?

Знаменитий сибірський кедр насправді не кедр, а сосна. Справжній кедр теплолюбний і живе на півдні, за звичай, у горах. Усього у світі відомо три види кедрів: кедр ліванський, який росте у Лівані, Сирії, Малій Азії (це його зображено на державному прапорі Лівану); кедр гімалайський, що зростає в західних Гімалаях, і кедр атласький – мешканець північно-західної Африки, який росте у горах Атласу.

Мал. 2.1. Справжній ліванський кедр і «кедр» сибірський

А от рослина, що не боїться суворих сибірських морозів і облюбувала собі великі простори Сибіру і Далекого Сходу, – це сосна. Невідомо, хто і коли вперше назвав сибірську сосну кедром, але назва прижилася. Крім сибірської сосни кедрами також неправильно називають ще далекосхідну корейську сосну, європейську кедрову сосну і кедровий стланник. Утім, і в наших краях можна зустріти справжній кедр. Кедр гімалайський, наприклад, не така вже і рідкість у багатьох курортних містах Чорноморського узбережжя Криму.

Красуня кипариса

Коли хочуть підкреслити струнку чоловічу статуру за звичай кажуть: «Стрункий, як кипарис». Однак насправді назва цього вічнозеленого красеня має жіноче походження. Як говорить давня легенда, давним-давно на березі моря жила красуня на ймення Кипариса. Одного разу покохала вона прекрасного юнака і вирішили молоді люди одружитися. Але були вони бідні, тому в пошуках щастя юнак відправився в далеке плавання. Довго чекала свого нареченого Кипариса, щодня виходила вона на високий берег і дивилася, чи не з'явиться в морській далечині корабель. Коли ж, нарешті, зрозуміла дівчина, що не дочекається коханого, здійняла вона у розпачі руки до неба та й залишилася отак стояти, перетворившись у струнке дерево.

Кипарис відомий в багатьох країнах Середземномор'я, в Індії і Середній Азії з незапам'ятних часів. Його красою захоплювалися багато поетів, письменників та художників. До речі, за формою кипариси можуть бути не тільки струнками, але і найрізноманітнішими – карликовими, плакучими, сріблястими, хвойними. Одним з численних різновидів кипариса є яловець, який на відміну від своїх південних родичів морозостійкий, тому зустрічається й у наших широтах.

Хто першим весну зустрічає?

Всім нам з раннього дитинства начебто б відомий пролісок. Але запитайте кого-небудь, що це таке і одержите самі різні відповіді. Й усі вони здебільшого будуть вірними, тому що проліском називають не одну, як багато хто думає, а одразу декілька лісових весняних квіток. Енциклопедичний словник пояснює, що пролісок – це «... рід багаторічних трав сімейства амарилісових». І далі: «проліском називають також анемону і ряд інших трав, що цвітуть навесні». Більш визначене тлумачення слова «пролісок» дає Володимир Даль: «...досить загальна назва рослин, які цвітуть одразу ж по сході

снігу...» У середній смузі Росії пролісками називають медунку, чубарку, вітрогонку лютичну і гусячу цибулю жовту. І все-таки існує й справжній пролісок. Це три синіх або білих, розкинутих у сторони пелюстка на тоненькій стеблинці. Щоправда, у середній смузі він не зустрічається і любитися ним можуть лише жителі більш південних широт Росії і, безумовно, України.

А от назва пролісок зовсім не пов'язана зі словом «ліс». Спочатку квітка звалася «пролізок» – від дієслова «лізти». Його листочок, згорнутий у трубочку, пролазить не тільки крізь товщу торішнього листя, але й крізь сніжну кірку. Помилковою є і думка, начебто проліски є першими весняними квітами. За звичай першими на пагорбах, південних схилах ярів, витягнувши шийки убік сонця, по сусідству з холодними брилами сірого злежалого снігу з'являються квіточки матері-й-мачухи. Але саме їх, перших, ніхто не називає ні пролісками, ні пролісками.

Чому мімоза боїться морозу?

Також помилково ми називаємо мімозою рослину, яка насправді є австралійською акацією. Колись її завезли на Чорноморське узбережжя як декоративну рослину. Там вона добре прижилася і навіть здичавіла. Це вона – австралійська акація – цвіте у лютому-березні на узбережжі Чорного моря жовтими пухнатими кульками, які виглядають такими ніжними і беззахисними на тлі нашого лютого снігу.

Мал. 2.2. Так виглядає справжня мімоза

А справжня мімоза росте в Бразилії, у нас її розводять лише в оранжереях. Це про неї розповідають, що вночі вона складає свої листочки (вони дуже схожі на листя акації, тільки дрібніші) і опускає їх. Так само мімоза складає свої листочки і начебто завмирає, якщо її вдарити, або хоча б доторкнутися до неї. Звідси пішов відомий вислів «сором'язлива, як мімоза».

Коли цвітуть рослини?

Невірно, начебто всі рослини цвітуть навесні. Дійсно, дерева розцвітають найчастіше весною. Проте, наприклад, лугові трави цвітуть за звичай влітку. З липня і до пізньої осені можуть цвісти всілякі бур'яни, наприклад, полинь, лобода. А цвітіння амброзії, пилок якої є причиною алергійних захворювань, триває з кінця липня і аж до самих заморозків.

А ось тополиний пух, усупереч дуже поширеній думці, є малоалергійним. У багатьох випадках зовсім не пух стає причиною

нежиті або кон'юктивіту. Адже у цей самий час цвітуть злакові трави. Їхній пилок у великій кількості міститься у повітрі. Він дрібний і не видимий неозброєним оком, а попадання його на слизьку оболонку носа чи ока якраз і спричиняє типові прояви полінозу, тобто алергійних захворювань, викликаних пилом рослин.

До речі, тополиний пух – це благодатна властивість тополі, особливо для наших мегаполісів, оскільки пух очищає повітря, осаджуючи на землю тисячі тонн пилу та кіптяви.

Де росло райське яблуко?

Мало хто знає, що горезвісне біблійне яблуко, що стало причиною первородного гріха, насправді було не яблуком, а гранатом. Помилка, мабуть, виникла під час перекладу. Річ у тім, що давні римляни називали гранат пунічним, тобто карфагенським, яблуком. Давній Рим познайомився з гранатом саме через Карфаген (Північна Африка). Тому, переводячи Біблію з давньоєврейської, латинський перекладач позначив гранат як пунічне яблуко, що було зрозуміло його сучасникам, а подальші перекладачі залишили тільки слово «яблуко». Саме ж слово «гранат» означає латинською «зернистий» і виникло дещо пізніше.

Степова суниця

Суниця традиційно вважається лісовою ягодою. Однак насправді це не зовсім вірно. У роді суниця є декілька видів. Суниця лісова дійсно росте в лісах, і в Україні південніше межі Вінниця-Черкаси-Суми не зустрічається. А от суниця зелена є видом лісово-луговим і зростає здебільшого на лугах, галявинах, на степових схилах і у балках. Суниця зелена зустрічається в Україні практично по всій степовій смузі. Щоправда зараз вона плодоносить дуже слабо

через те, що степ інтенсивно піддається випасу, заростанню бур'янами, випалюванню і т. ін. А в минулому степова суниця давала великі врожаї. За літописними даними часів Запорізької Січі, в околицях козацької слободи Половиці (тобто там, де розташоване нинішнє місто Дніпро) росло стільки багато суниць, що коли в сезон по дорозі проїжджав віз, у коліях залишалися червоні калюжі із суничного соку.

А от культурну родичку суниці – полуницю садову – східні слов'яни, у тому числі й українці, практично не знали і не вирощували аж до кінця ХІХ століття. Перша полуниця потрапила до нас, мабуть, за часів Петра І із західноєвропейських «аптекарських городів».

Де вирощують бавовну?

Невірно нібито бавовну завжди вирощували тільки у Середній Азії. Свого часу найбільшим бавовницьким регіоном колишнього СРСР була... Україна. У період з 1929 по 1956 роки загальні площі, зайняті бавовником у степовій зоні України (без Криму), складали близько 440 тис. гектарів. Вирощувалися і збиралися врожаї до 17 центнерів з гектара на незрошуваних і до 29 центнерів з гектара на зрошуваних землях. А званням «Знатний бавовнороб» удостоювалися кращі селяни з-під Херсона і Миколаєва, у той час як узбецькі дехкани про таке ще й не мріяли.

І лише за часів генсека Микити Хрущова комуністичний волюнтаризм викорчував бавовну з українських земель і пересадив у голодний степ Узбекистану, перетворивши його в республіку монокультури. Так само у 1964 році був закритий перспективний проект вирощування рису в Україні на 90 тис. гектарів на Каховській зрошувальній системі. Тим часом і бавовна, і рис здатні рости в Україні, і давати гарні врожаї. Вчені з Інституту зрошуваного землеробства АН України підраховували, що для того, щоб

забезпечити власні потреби країни в бавовні, буде потрібно усього лише 350 тис. гектарів. До речі, з кожного гектара, крім волокна, можна одержати 2–3 центнери чудової рослинної олії, 6–9 центнерів протеїнового шроту (корм для худоби) і 12–15 центнерів целюлози.

Невірно й те, начебто бавовна дуже любить воду. За період вегетації вона «випиває» до 500 куб. м/га. Іншим культурам води потрібно набагато більше, наприклад, сої чи кукурудзі – у 3–5 разів, а цукровому буряку навіть у 5–6 разів.

Кучерява горобина

Батьківщина знаменитої ніжинської горобини, відомої своїми незвичайно великими і солодкими плодами, зовсім не українське місто Ніжин, а село Невежино Владимирської області в Росії. Давним-давно жителі села знайшли у лісі цю дивну горобину і стали вирощувати її у своїх садибах. І називалася вона спочатку, як і мало бути, невежинською. Але незабаром нею зацікавився відомий підприємець-винороб Л. А. Шустов (родоначальник відомої й сьогодні торгівельної марки). Він почав випускати настоянки на ягодах невежинської горобини, які одразу ж придбали величезну популярність. Тоді-то винороб і перехрестив невежинську горобину у «ніжинську», щоб зберегти секрет виробництва, а можливо й для того, щоб не викликати в покупців ніяких неприємних асоціацій (російською мовою слово «невежа» означає «нечемна, неввічлива людина»). Як би там не було, а ця назва за нею так і закріпилась.

До речі, ніжинську горобину ніхто спеціально і не виводив. Ботаніки вважають ніжинську горобину не окремим видом, а особою формою горобини звичайної. У сільських місцевостях Владимирської області до сьогодні ледве не в кожному дворі можна зустріти це дивне дерево. За умови правильного збереження його плоди досить довго зберігають свіжість і свій справді чудовий смак.

Чи цвіте волоський горіх?

Усім відомий волоський горіх. І саме дерево, і його плоди називають горіхами. Проте це невірно. У справжніх горіхів – ліщини, дуба (до речі) та інших – навколоплідник твердий, дерев'янистий. А у волоського горіха плоди мають зовнішню м'яку оболонку. Вона добре помітна у незрілих плодів, але при дозріванні відпадає і внутрішній шар навколоплідника, так званий ендокарпій або шкарлупа, опиняється зовні. Тому ботаніки іменують плід волоського горіха кістянкою, але на відміну від типової соковитої кістянки – вишні, сливи, персика, абрикоса – вважають його кістянкою сухою.

Мал. 2.3. Цвітіння волоського горіха (жіночі квітки)

Існує також думка, що горіхове дерево ніколи не цвіте. У Середній Азії з цього приводу навіть приказка є: «Умре той, хто побачить квітку горіха». Проте це лише легенда. Дерево волоського горіха зацвітає навесні, хоча його квітки дрібні, непоказні і непомітні. Чоловічі квітки зібрані в зелені сережки, довжина яких сягає 12

сантиметрів. Жіночі квітки розташовуються поодинокі або групами по 2–4 у верхній частині пагону.

Земляний біб

Дуже часто арахіс називають земляним горіхом. Це плід довгастої неправильної форми з пухкою шкарлупою, яка до того ж поцяткована уздовж і поперек сітчастими жилками. Однак арахіс зовсім не горіх, хоча іноді його й відносять до горіхів. Насправді, арахіс – це біб, як, наприклад, квасоля або сочевиця. Його насіння визріває у бобі: під ламкою шаруватою оболонкою ховається до семи темно-коричневих «горішків». Вони постачають до організму людини жирні кислоти, які поліпшують короткострокову пам'ять. Навіть 100 грамів арахісу досить, щоб підсилити увагу. Тому цими горішками надзвичайно корисно поласувати перед іспитами.

Батьківщина арахісу – Південна Америка, звідки він був завезений до Китаю. Тому арахіс інколи неправильно називають китайською фісташкою. Справжня фісташка, або інакше кістянковий горіх, з білястою шкарлупою, двостулковою, немов раковина молюска, також зустрічається у нас у продажу. В довжину вона усього 2–2,5 сантиметри, а середня маса горіха менше 1 грама.

Чи все є у Греції?

Батьківщина гречки, у супереч назві, зовсім не Греція. Більшість учених схиляються до того, що гречка вперше була введена в культуру близько 4 тисяч років тому в Північній Індії. Вона вирощувалась на затоплюваних улітку заплавах рік в умовах достатку сонця, тепла і вологи, що й визначило природу її досить швидкого і буйного фізіологічного розвитку. З Індії гречка потрапила

до Китаю, Середньої Азії, Америки, Африки, на Кавказ, у країни Європи.

До нас же гречка прийшла не зі Сходу, а з Греції, де її почали обробляти ще в античні часи. Через грецькі міста-колонії в Криму гречка потрапила до скіфів. Пізніше купували її у греків і слов'яни. Це й дало привід назвати її гречкою, тобто грецькою. У Західній Європі в епоху Середньовіччя її називали «турецьким житом», а французи й дотепер називають її «сарацинкою», «арабкою». Виходить – звідки привезли, так і назвали.

Невірно й те, що гречку скрізь залюбки вживають у їжу. Так, наприклад, французи терпіти не можуть гречану кашу і досить рідко її споживають, хоча з задоволенням смакують жаб'ячі лапки. Це ще раз доводить давно всім відому істину, що про смаки не сперечаються.

На заздрість гурманам

Існує думка начебто квіти використовуються людиною лише в естетичних та лікарських цілях. Однак це не вірно. Хто з нас не знає, наприклад, красолу – квітку, яку саджають поблизу терас, огорож, альтанок, на балконах і клумбах. Так от, її солодкувато-пряні квітки їстівні, і на батьківщині красолі, у Південній Америці, вона вважається важливою харчовою рослиною. З квіток варять супи, роблять салати, готують оцет з дуже своєрідним присмаком. У їжу вживають не тільки квітки, але й листя, бутони, молоді плоди. Бутони і молоді зелені плоди красолі – овочевий делікатес. Використовують їх як прянощі при маринуванні огірків та помідорів.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

Володимир Селезньов

АНТОЛОГІЯ

ПОМИЛОК
ТА ХИБНИХ ДУМОК

